

การสร้างเพศภาวะในนวนิยาย บุพเพสันนิวาส ของรอมแพง THE CONSTRUCTION OF GENDER IN THE NOVEL BUPPHESANNIVAS BY ROMPAENG

ชยาภรณ์ อ้อยรักษา, ภาคภูมิ สุขเจริญ

Chayaporn Aoyraksa, Pakpoom Sookcharoen

มหาวิทยาลัยนเรศวร

Naresuan University

Corresponding Author E-mail: Chayaporna66@nu.ac.th, Pakpooms@nu.ac.th

Received December 19, 2025

Revised March 9, 2026

Accepted March 18, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาการสร้างเพศภาวะในนวนิยาย บุพเพสันนิวาส ของรอมแพง โดยมุ่งเน้นวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาททางเพศกับโครงสร้างชนชั้นทางสังคม ผ่านการวิเคราะห์ตัวบท ภายใต้กรอบแนวคิดเพศภาวะ ทฤษฎีสตรีนิยม และแนวคิดปิตาธิปไตย โดยแบ่งเป็นตามลักษณะเพศชายและเพศหญิงในชนชั้นมูลนาย กับชนชั้นไพร่ทาส

ผลการวิจัยพบว่า 1) เพศภาวะความเป็นชายในชนชั้นมูลนาย พบความเป็นชายในฐานะเสาหลักแห่งแผ่นดิน ขณะเดียวกันก็ต้องดำรงฐานะเจ้าแห่งเรือน อีกทั้งรวมถึงฐานะผู้เอาตัวรอดในสังคมศักดินา และท้ายที่สุดคือด้านมืดแห่งอำนาจ ความรุนแรงและการอ้างสถานะ 2) เพศภาวะความเป็นหญิงในชนชั้นมูลนาย พบความเป็นหญิงในฐานะภาพพิมพ์แห่งกุลสตรีความเป็นหญิง นอกจากนี้ยังพบการต่อรองเชิงเพศภาวะ 3) เพศภาวะความเป็นชายในชนชั้นไพร่ทาส พบความเป็นชายในฐานะผู้รับใช้และยอมจำนน โดยปรากฏชัดในฐานะแรงงานและผู้ได้บังคับบัญชา อีกทั้งยังรวมถึงในฐานะผู้พิทักษ์ภายใต้คำสั่ง และท้ายที่สุดคือในฐานะผู้จงรักภักดีและพร้อมเสียสละ และ 4) เพศภาวะความเป็นหญิงในชนชั้นไพร่ทาส พบความเป็นหญิงของไพร่ ซึ่งปรากฏในฐานะถูกจำกัดภายใต้กรอบชนชั้น และดำเนินไปในฐานะแรงงานสาธารณะและเสรีภาพอันเจ็บปวด ส่วนความเป็นหญิงของทาสนั้นสะท้อนผ่านในฐานะของผู้รับใช้ อีกทั้งในฐานะของผู้ภักดี รวมถึงในฐานะของผู้แสดงออกทางอารมณ์ และท้ายที่สุดคือร่างกายในฐานะสัญลักษณ์ทางชนชั้น ดังนั้นเพศภาวะถูกประกอบสร้างผ่านปิตาธิปไตยและระบบชนชั้นที่ทับซ้อนกัน ส่งผลให้อำนาจทางเพศแปรผันตามสถานะ นวนิยายเรื่องนี้ไม่เพียงผลิตซ้ำระบอบสังคม แต่เป็นพื้นที่วาทกรรมให้ตัวละครต่อรองระหว่างแนวคิดสตรีนิยมกับจารีตดั้งเดิม สะท้อนว่าเพศภาวะมีความลื่นไหลและรื้อสร้างความหมายใหม่ได้

คำสำคัญ: เพศภาวะ, บุพเพสันนิวาส, รอมแพง, ไพร่ทาส, ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

Abstract

This research article aims to investigate the construction of gender in Bupphesannivas, a novel by Rompaeng, with a focus on analyzing the relationship between gender roles and social class structures through textual analysis. The study is conducted within the frameworks of gender studies, feminist theory, and patriarchy. The analysis is divided according to representations of masculinity and femininity within the noble class (mun nai) and the commoner and slave classes (phrai and that).

The findings reveal that: 1) masculinity within the noble class is constructed through the roles of men as pillars of the kingdom. At the same time, they are expected to maintain their status as heads of households. Masculinity is also represented through the role of

surviving within the feudal social system, and ultimately through the darker dimensions of power, violence, and status preservation. 2) Femininity within the noble class is constructed through the ideal image of the virtuous woman. In addition, forms of gender negotiation are also evident. 3) Masculinity within the commoner and slave classes is characterized by service and submission, clearly reflected in the roles of laborers and subordinates. It also appears through the role of protectors acting under orders and, ultimately, through loyalty and self-sacrifice. 4) Femininity within the commoner and slave classes is represented differently. Among commoners, femininity is constrained by class boundaries and expressed through public labor and painful freedom. Among slaves, femininity is reflected through the roles of servants, loyal followers, and emotional expressers, and ultimately through the body as a symbol of social class. The findings further indicate that gender is constructed through the intersection of patriarchy and overlapping class systems, resulting in gendered power relations that vary according to social status. The novel not only reproduces the existing social order but also functions as a discursive space in which characters negotiate between feminist ideas and traditional values. This reflects the fluid nature of gender and its capacity for continual reinterpretation and reconstruction.

Keywords: Gender, Bupphesannivas, Rompaeng, Commoner-slave class., Power relations

บทนำ

วรรณกรรมทำหน้าที่เสมือนกระจกเงาที่สะท้อนภาพชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย โดยทำหน้าที่บันทึกเหตุการณ์และแฝงค่านิยมทางสังคมไว้อย่างแนบเนียน ดังที่ ตรีศิลป์ บุญขจร (2547) กล่าวว่า วรรณกรรมสัมพันธ์กับสังคมและสะท้อนประสบการณ์ชีวิตในยุคสมัยนั้น ๆ ไม่ว่าผู้เขียนจะจงใจหรือไม่ก็ตาม ในบริบทของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย นวนิยายเรื่อง บุปผเส่นนิवास ที่ประพันธ์โดย รอมแพง ถือเป็นผลงานที่โดดเด่นและได้รับความนิยมน่าสนใจหลาย ทั้งในแง่ความบันเทิงและบทบาทในการถ่ายทอดประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ความสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้ไม่ได้หยุดอยู่เพียงการย้อนเวลาหาอดีต แต่เป็นการนำผู้อ่านไปสำรวจวิถีชีวิต ค่านิยม และโครงสร้างทางสังคมที่สลับซับซ้อนของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน

การนำเสนอภาพแทนของตัวละครเอกเกศสุรางค์ หญิงสาวจากโลกสมัยใหม่ที่ย้อนเวลาไปอยู่ในร่างของกระแสดในสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นสังคมที่มีโครงสร้างระบบมูลนายและระบบชนชั้นที่เข้มงวด การดำรงอยู่ของตัวละครนี้ท่ามกลางบริบทสังคมจารีต ได้เปิดเผยให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของบทบาทหน้าที่และความคาดหวังที่สังคมมีต่อเพศหญิงและเพศชายในแต่ละชนชั้นอย่างชัดเจน นวนิยายเรื่องนี้จึงเป็นพื้นที่สำคัญที่ฉายภาพให้เห็นกระบวนการประกอบสร้างความเป็นหญิงและความเป็นชาย ภายใต้เงื่อนไขทางวัฒนธรรมและกฎหมายตราสามดวงที่แตกต่างไปจากสังคมปัจจุบัน การศึกษาวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรมเรื่องนี้จึงช่วยให้เข้าใจพลวัตของบทบาททางเพศที่ถูกกำหนดโดยบริบทของยุคสมัยและสถานะทางสังคมได้อย่างลึกซึ้ง

ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจบริบทดังกล่าว การวิจัยนี้จึงนำแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาประกอบในการวิเคราะห์ ได้แก่ แนวคิดเพศสภาวะ (Gender) ซึ่ง Scott (1998) อ้างถึงใน ดิษยพรรณ ศรีบุญเรือง (2563) และธัญญา สังขพันธานนท์ (2560) อธิบายว่าเป็นบทบาทและลักษณะความเป็นหญิงชายที่ถูกประกอบสร้างขึ้นโดยสังคมและวัฒนธรรม ไม่ใช่สิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ผนวกกับทฤษฎีสตรีนิยม (Feminism) ที่มุ่งเน้นการพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ และแนวคิดปิตาธิปไตย (Patriarchy) ตามทัศนะของ Walby (1990) อ้างถึงใน เมษชัย ใจสำราญ (2559) ซึ่งอธิบายถึงโครงสร้างสังคมที่เอื้ออำนาจให้เพศชายเป็นใหญ่และกำหนดบทบาทของสตรี การประยุกต์ใช้กรอบคิดเหล่านี้จะช่วยให้สามารถถอดความหมายและกลไกทางสังคมที่กำหนดบทบาททางเพศของตัวละครในเรื่องได้อย่างเป็นระบบ

ดังนั้น นวนิยายเรื่อง บุพเพสันนิวาส ของรอมแพง จึงถือเป็นกรณีศึกษาที่มีนัยสำคัญอย่างยิ่งในการพิจารณาวิเคราะห์การประกอบสร้างเพศภาวะที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างอำนาจในบริบทสังคมไทยสมัยจารีต ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษากระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่กำหนดบทบาทความเป็นหญิงและชาย ทั้งในกลุ่มชนชั้นมูลนายและชนชั้นไพร่ทาส ภายใต้พลวัตของอำนาจในระบอบศักดินาสหทัยอยุธยา การศึกษาวิจัยครั้งนี้ไม่ได้มุ่งนำเสนอเพียงภาพแทนทางประวัติศาสตร์ในเชิงพรรณนา แต่เป็นการเปิดพื้นที่ทางวิชาการเพื่อรื้อสร้างและทำความเข้าใจกลไกปิตาธิปไตยที่ทำงานสัมพันธ์กับระบบชนชั้นอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะเป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ในด้านวรรณกรรมวิจารณ์และเพศศึกษา โดยชี้ให้เห็นถึงความสามารถของนิยายร่วมสมัยในการทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางวาทกรรมเพื่อการต่อรองและรื้อสร้างความหมายทางเพศ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและพลวัตทางวัฒนธรรมในวงวิชาการต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาการประกอบสร้างเพศภาวะในนวนิยาย บุพเพสันนิวาส ของรอมแพง

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย (Research Design)

การวิจัยเรื่อง การประกอบสร้างเพศภาวะในนวนิยาย บุพเพสันนิวาส ของรอมแพง เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิเคราะห์ตัวบท (Textual Analysis) เพื่อศึกษาการประกอบสร้างเพศภาวะในวรรณกรรมผ่านบทบาทของตัวละคร ภาษา และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ปรากฏในนวนิยาย

2. แหล่งข้อมูล (Data Sources) แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) ข้อมูลขั้นต้น นวนิยายเรื่อง บุพเพสันนิวาส ประพันธ์โดย รอมแพง ซึ่งเป็นตัวบทหลักในการวิเคราะห์

2) ข้อมูลชั้นรอง เอกสารทางวิชาการ ตำรา บทความวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบริบทสังคมสมัยอยุธยา เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและข้อมูลประกอบการอภิปรายผล

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย (Research Instruments)

เครื่องมือหลักในการวิจัย คือ กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการจัดระเบียบและตีความข้อมูลจากตัวบท ได้แก่ 1) แนวคิดเพศภาวะ (Gender) 2) แนวคิดปิตาธิปไตย (Patriarchy) และ 3) ทฤษฎีสตรีนิยม (Feminism) โดยใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์บทบาทของตัวละคร ภาษา และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรากฏในนวนิยาย

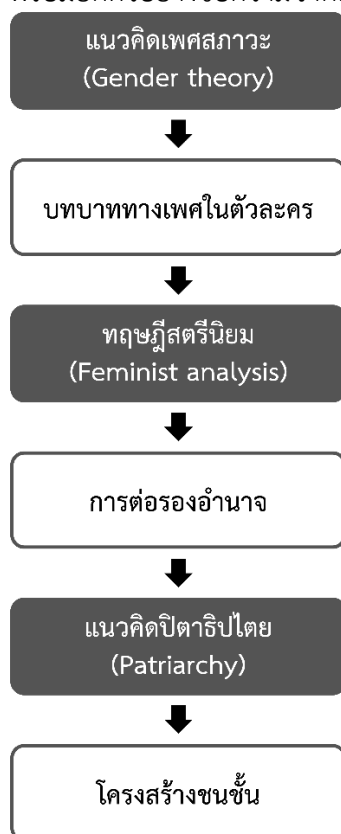
4. การวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis) การวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

- 1) อ่านตัวบทนวนิยายอย่างละเอียดหลายรอบเพื่อทำความเข้าใจบริบทของเรื่อง
- 2) คัดเลือกข้อความ เหตุการณ์ และบทสนทนาที่เกี่ยวข้องกับบทบาททางเพศ
- 3) จำแนกข้อมูลตามหน่วยวิเคราะห์ ได้แก่ ระดับตัวละคร ระดับวาทกรรมและบทสนทนา และระดับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม
- 4) จัดหมวดหมู่ข้อมูลตามชนชั้นและเพศ ได้แก่ เพศภาวะชายชนชั้นมูลนาย เพศภาวะหญิงชนชั้นมูลนาย เพศภาวะชายชนชั้นไพร่ทาส และเพศภาวะหญิงชนชั้นไพร่ทาส
- 5) ตีความข้อมูลโดยใช้กรอบแนวคิดเพศภาวะ ปิตาธิปไตย และสตรีนิยม

5. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ผู้วิจัยตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล ดังนี้

- 1) การอ่านตัวบทซ้ำหลายครั้ง
- 2) การเปรียบเทียบข้อมูลกับเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง
- 3) การตีความข้อมูลตามกรอบทฤษฎีอย่างเป็นระบบ

6. การนำเสนอผลการวิจัย ผลการวิจัยนำเสนอในรูปแบบการวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยจัดหมวดหมู่ตามชนชั้นและเพศภาวะของตัวละคร พร้อมยกตัวอย่างข้อความจากตัวบทเพื่อสนับสนุนการตีความ

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิด

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอในรูปแบบความเรียงโดยจำแนกตามชนชั้นทางสังคม ได้แก่ ชนชั้นมูลนายและชนชั้นไพร่ทาส ดังนี้

1. เพศภาวะในชนชั้นมูลนาย

1.1 เพศภาวะความเป็นชายในชนชั้นมูลนาย

ในบริบทสังคมอยุธยา ผู้กุมอำนาจหลักในชนชั้นมูลนายโดยเฉพาะบทบาทผู้นำหรือผู้ปกครองล้วนเป็นเพศชาย เพศภาวะความเป็นชายของชนชั้นมูลนายจึงถูกประกอบสร้างขึ้นบนฐานของโครงสร้างปิตาธิปไตย ดังที่สะท้อนผ่านตัวละครขุนนางในนวนิยายเรื่อง บุพเพสันนิวาส ดังนี้

1.1.1 ในฐานะเสาหลักแห่งแผ่นดิน บุรุษชนชั้นมูลนายถูกคาดหวังให้มี ภาวะผู้นำและความรับผิดชอบต่อราชการ โดยต้องอุทิศตนเพื่อกิจของแผ่นดินและรักษาศักดิ์ศรีของชาติ ดังเช่นการที่ขุนศรีวิสารวาจาห่มเทเรียนภาษาต่างประเทศ ดังตัวบทที่ว่า

“กิจที่ข้าจักต้องทำนั้นเป็นกิจของแผ่นดิน หากมีสิ่งใดที่ทำเพื่อแผ่นดินได้ข้าจักทำเต็มที่ การเรียนภาษานั้นนอกจากจักทำให้บ้านเมืองเราได้เปิดหูเปิดตาแล้ว ข้าจักต้องเป็นตัวแทนชาวสยามที่พวกฝรั่งจักดูภูมิได้” (บุพเพสันนิวาส, 2562)

นอกจากนี้ ยังต้องมีความกล้าหาญและเสียสละในฐานะผู้พิทักษ์ ทั้งในมิติการเมืองที่กล้าสร้างความปั่นป่วนเพื่อต่อต้านการแสวงประโยชน์ของต่างชาติ และในมิติครอบครัวที่พร้อมเสี่ยงชีวิตเพื่อปกป้องคนรัก

อีกทั้งคุณค่าของชาวมุลนายยังผูกติดกับภูมิรู้และเกียรติยศ โดยเฉพาะความแตกฉานในภาษาและวรรณศิลป์ ซึ่งเป็นเครื่องมือแสดงสถานะทางปัญญาของชนชั้นปกครอง

1.1.2 ในฐานะเจ้าแห่งเรือน ในพื้นที่ส่วนตัวความเป็นชายถูกสถาปนาผ่านอำนาจในการปกครองอย่างเบ็ดเสร็จ ชาวมุลนายมีสิทธิขาดในการควบคุมภรรยา บ่าวไพร่ และบริวาร โดยใช้ภาษาที่ดูดีและเด็ดขาดเพื่อกดข่มและจัดระเบียบคนในปกครอง ดังเช่นเหตุการณ์ที่หมื่นสุนทรเทวากล่าวว่าบ่าวรับใช้ที่หาเสียงดังไว้อย่างดังปรากฏในตัวบท

“อีนกับอีนัยก็เยี่ยงกันอะอะดังกลองเพลพลอนทำให้ทุกผู้ตกอกตกใจไปด้วย มันนำลงหวายให้หนัก”
(บุพเพสันนิวาส, 2562)

พร้อมทั้งมีอำนาจในการจำกัดบทบาทและพื้นที่ของสตรีไม่ให้ก้าวล่วงงานราชการ ดังปรากฏ

“แม่การะเกดเพลานี้แม่ข้าไม่อยู่ หากงานราชการผู้หญิงไม่ควรอยู่ฟัง ออเจ้าจงเข้าหอนอนไปเถิดหนา”
(บุพเพสันนิวาส, 2562)

นอกจากนี้ยังต้องทำหน้าที่เป็น ผู้คุ้มครองที่รับผิดชอบความปลอดภัยของสมาชิกในครอบครัว และเป็นผู้ที่มีความเข้มแข็งและควบคุมอารมณ์ เพื่อเป็นที่พึ่งพิงอันมั่นคงให้แก่คนข้างหลัง

1.1.3 ในฐานะผู้เอาตัวรอดในสังคมศักดินา ความเป็นชายในสังคมอยุธยาถูกวัดจากความสามารถในการยืนหยัดและเอาตัวรอดท่ามกลางเกมการเมืองและการแข่งขันทางอำนาจ โดยสะท้อนผ่านเหตุการณ์ที่เกศสุรางค์ สนทนากับขุนศรีวิสารวาจา (หมื่นสุนทรเทวา) หลังจากที่เธอได้สัมผัสกับสภาพสังคมที่เต็มไปด้วยการชิงดีชิงเด่นและการแสวงหาอำนาจ ขุนศรีวิสารวาจาจึงได้ตอบกลับด้วยมุมมองของชายชนชั้นมุลนายที่เข้าใจสัจธรรมของระบบศักดินาอย่างลึกซึ้งว่า การมีชีวิตอยู่ไม่ใช่เรื่องของ การอดทน แต่คือการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและการรักษาเกียรติยศ ซึ่งต้องอาศัยไหวพริบและความแข็งแกร่งเพื่อจะอยู่ “เหนือผู้อื่น” ดังปรากฏในตัวบทที่ว่า

“คุณพี่ ข้ากำลังคิดว่าที่นี่มีแต่การแก่งแย่งชิงดีกัน ช่างน่ากลัวจริง ๆ”

“มิว่าที่ใดก็ย่อมมีการแก่งแย่งชิงดีกันมิใช่เฉพาะที่นี่ดอกหนาเจ้า”

“แล้วเราต้องทนอยู่กับมันด้วยฤเจ้าคะ”

“มิใช่ต้องทน หากต้องอยู่ให้ได้ ทุกชีวิตย่อมแสวงหาการอยู่รอด แลหากจักอยู่ให้รอดก็ต้องเหนือผู้อื่น แลอย่าให้พลาดพลั้งเสียที”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

คำตอบดังกล่าวสะท้อนอุดมการณ์ของชาวมุลนายที่มองโลกตามความเป็นจริง ว่าในโครงสร้างสังคมที่มีลำดับชั้น ผู้ชายต้องมีความเข้มแข็งทางจิตใจและเข้าใจกลไกอำนาจ เพื่อพาตนเองและตระกูลให้รอดพ้นจากความล้มเหลว การ “อยู่ให้ได้” จึงเป็นนิยามของความเป็นชายที่ผูกติดกับความสำเร็จและชัยชนะเหนือผู้อื่น

1.1.4 ด้านมิติแห่งอำนาจ ระบบปิตาธิปไตยยังเผยให้เห็นด้านมิติของการใช้อำนาจและความรุนแรงเพื่อธำรงสถานะ เมื่อถูกท้าทายจากสตรี ดังกรณีที่พระยาวิไชยเอนทร์ใช้ความรุนแรงต่อภรรยาเพื่อยืนยันอำนาจเหนือกว่า ดังปรากฏ

พระยาวิไชยเอนทร์ตัวสั่นระริกเหวี่ยงมือพัดไปยังแก้มนวลแล้วยืนจ้องกำลังตาอยู่ตรงนั้น

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

นอกจากนี้ ในส่วนของด้านมิติแห่งอำนาจ ยังรวมถึงการควบคุมสตรีในฐานะ “หน้าตา” หรือทรัพย์สินทางเกียรติยศที่ผู้ชายมีสิทธิกำหนดกะเกณฑ์พฤติกรรมอย่างเข้มงวดเพื่อรักษาภาพลักษณ์ของตนและวงศ์

ตระกูล ผู้หญิงจึงไม่ได้มีอิสระในเรื่องร่างกายหรือกิจวัตรของตนเอง แต่เป็นสมบัติที่ต้องถูกควบคุมเพื่อไม่ให้ “ขายขี้หน้า” หรือนำความอับอายมาสู่ผู้ปกครองฝ่ายชาย ดังที่หมื่นสุนทรเทวาใช้อำนาจดำเนินและควบคุม กิจวัตรของเกศสุรางค์อย่างรุนแรง ดังปรากฏในตัวอย่าง

“ออเจ้าเพิ่งออกนอกเรือน มิรู้วักวักขี้ขลาดตาขาวของออเจ้าเป็นวิสัยฤพลอโผล่ หากก็มีบังควร กระทำ ผู้ใดเห็นเข้าจักเอาไปนินทาได้ว่าหลานคุณพ่อกิจวัตรมิงาม เป็นหญิงหากขี้ขลาดตาขาวให้ผู้ชายไปถ่มน้ำ จักพาขายขี้หน้ากันทั้งเรือน”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

อีกทั้งการใช้ภาษาเชิงอำนาจ ในการดำเนินและสั่งห้ามเพื่อกีดกันสตรีออกจากพื้นที่การตัดสินใจและ รักษาระเบียบวินัยภายในเรือน ดังตัวอย่างที่ว่า

“เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่ควรหารือ มิใช่เรื่องที่ออเจ้าจักเอ่ยสอดขึ้นมา”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

จะเห็นได้ว่าการใช้ภาษาของตัวละครชายชนชั้นมูลนายสะท้อนให้เห็นว่าภาษา ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงแค่ การสื่อสาร แต่เป็นปฏิบัติการทางอำนาจที่ใช้เพื่อวัตถุประสงค์สำคัญในการธำรงโครงสร้างสังคมปิตาธิปไตย ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดกรรมแดนแห่งสิทธิและหน้าที่ โดยการใช้วาทกรรมดำเนินและสั่งห้าม

1.2 เพศสถานะความเป็นหญิงในชนชั้นมูลนาย

เพศสถานะหญิงชนชั้นมูลนายในสมัยอยุธยาถูกประกอบสร้างขึ้นภายใต้โครงสร้างสังคมศักดินา และปิตาธิปไตย ซึ่งกำหนดบทบาท หน้าที่ และความคาดหวังที่แตกต่างจากหญิงชนชั้นแรงงานอย่างสิ้นเชิง โดยสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1.2.1 ความเป็นหญิงในฐานะภาพพิมพ์แห่งกุลสตรี ในสังคมอยุธยาสตรีชนชั้นมูลนายถูกคาดหวังให้ดำรงตนตามกรอบภาพพิมพ์แห่งกุลสตรี เพื่อรักษาเกียรติยศและหน้าตาของวงศ์ตระกูล สะท้อน ผ่าน 3 มิติหลัก ได้แก่

1) แม่ศรีเรือนผู้ทรงอำนาจ แม้กฎหมายจะให้อำนาจสามีเป็นใหญ่ แต่ในทางปฏิบัติ สตรีชนชั้นนี้ เช่น คุณหญิงจำปา คือผู้กุมอำนาจเบ็ดเสร็จในการบริหารจัดการเรือน มีสิทธิ์ขาดในการควบคุม ดูแลและลงทัณฑ์บ่าวไพร่ รวมถึงมีหน้าที่สืบทอดขนบธรรมเนียมและอบรมสั่งสอนกุลสตรีรุ่นหลังให้ เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่เหมาะสม ดังตัวอย่างที่ว่า

“หากออเจ้าจักเป็นคู่หมั้นพ่อเดชะก็จักต้องฝึกหัดกันใหม่ ต่อไปเมื่อออกเรือนกันไปออเจ้าจักได้เป็นแม่ เรือนที่มีทำให้พ่อเดชะต้องอับอาย”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

2) ภาพแทนแห่งความงามและสถานะ รูปลักษณ์ภายนอกไม่ใช่เรื่องส่วนตัว แต่เป็น หน้าที่ทางพิธีการ สตรีมูลนายต้องแต่งกายด้วยผ้าคุณภาพสูง สวมเครื่องประดับมีค่า และไว้ผมยาวเกล้ามวย เพื่อจำแนกความแตกต่างจากสตรีชนชั้นแรงงานและแสดงถึงบารมีของตระกูล ควบคู่ไปกับการรักษา กิจวัตรมารยาทที่สำรวมและงดงาม เช่น แม่หญิงจันทร์วาด ดังที่ปรากฏในบท

แม่หญิงจันทร์วาดปิดปากหัวเราะขัน ก่อนจะค่อย ๆ ลุกจากที่นั่ง

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

3) จิตใจที่เปี่ยมด้วยเมตตา ความอ่อนโยนและเมตตาเป็นคุณธรรมสำคัญที่ช่วยรักษาความสามัคคีในเรือน ซึ่งเกศสุรางค์ได้นำคุณธรรมข้อนี้มาขยายความใหม่ผ่านมุมมองสิทธิมนุษยชน เช่น การให้เกียรติบ่าวและการดูแลสุขอนามัย (การซื้อมุ้ง) ซึ่งทำทนายจาริตเดิมนั้นที่แบ่งแยกชนชั้น ดังปรากฏในบท

“ผู้ที่ทนายมุ้งคือเจ้านายแลพระภิกษุเท่านั้นเจ้าคะ ผ่านนั้นราคาสูงนัก บ่าวไม่มีเบี้ยซื้อดอกเจ้าคะ” เมื่อเกศสุรางค์ได้ยินก็เกิดปึ้งความคิดดี ๆ ขึ้นมา เพราะได้ข้ออ้างที่จะไปตลาดเพื่อซื้อมุ้งมาให้บ่าว นอกจากจะได้เที่ยวดูบรรยากาศของผู้คนสมัยนี้แล้วยังได้ตอบแทนสองบ่าวที่ดีต่อตนมากมาย

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

1.2.2 การต่อรองเชิงเพศสภาวะ ตัวละครเกศสุรางค์ สะท้อนให้เห็นพลวัตของการต่อรองระหว่างความเป็นหญิงสมัยใหม่กับกรอบจาริตดั้งเดิม ผ่านกลยุทธ์สำคัญ ได้แก่

1) การยอมรับเพื่อสร้างสัมพันธ์ เกศสุรางค์เลือกที่จะไม่ปะทะโดยตรง แต่ใช้การปรับตัวเชิงกลยุทธ์ด้วยการฝึกฝนงานบ้านงานเรือนและปฏิบัติตามมารยาทกุลสตรี เพื่อสร้างความพึงพอใจและลดแรงต้านจากผู้อาวุโส ซึ่งผลลัพธ์ของการยอมรับในบทบาทดั้งเดิมกลับกลายเป็นสิ่งที่มอบพื้นที่แห่งอิสรภาพ ให้เธอสามารถใช้ชีวิตได้สะดวกขึ้น ดังตัวบท

เกศสุรางค์เองก็พยายามทำตัวให้เรียบร้อยสุดชีวิตทั้งชั้นยับปัดถักร้อย ทั้งช่วยดูแลบ้านเรือน คุมบ่าวทำกับข้าวกับปลา รวมไปถึงทำเมฆุรสดัดหมุกระท้อพร้อมน้ำจิ้มสูตรแซบเอาใจคุณหญิงจำปาอย่างเต็มที่เพื่อว่าจะทำให้คุณหญิงจำปาใจอ่อนยอมปล่อยให้เธอได้เที่ยวอย่างอิสระเหมือนที่เคยเป็น

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

2) การตั้งคำถามอย่างนุ่มนวล เมื่อเผชิญกับกฎเกณฑ์ที่ขัดแย้งกับความคิดสมัยใหม่ เกศสุรางค์เลือกที่จะไม่ปะทะหรือต่อต้านในทันที แต่ใช้วิธีการตั้งคำถามเพื่อหาพื้นที่ที่ต่อรองอย่างประนีประนอม เธอพยายามทำความเข้าใจขอบเขตของกฎระเบียบนั้นก่อนจะหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเอง เช่น กรณีที่บ่าวเตือนเรื่องธรรมเนียมการพูดจากับผู้ใหญ่ ซึ่งขัดกับธรรมชาติของเธอที่ช่างซักถาม เธอจึงตั้งคำถามกลับอย่างสุื่อตรงว่า “แล้วถ้าสงสัยมาก ๆ อยากถามล่ะ” เมื่อได้รับคำตอบว่าเป็นเรื่องยากลำบากและมีพิธีรีตอง เธอจึงเลือกใช้วิธีการ “เสี่ยงการปะทะ” ด้วยการสงบปากคำต่อหน้าผู้ใหญ่และหันมาซักถามกับคนใกล้ชิดแทน ดังตัวบทที่ว่า

“เออ...แม่นายท่านเจ้าชา หากผู้ใหญ่มิได้กล่าววจาด้วย ก็มิบังควรถามไถ่ฤๅเอยปากก่อนหนาเจ้าคะ” นางผินเตือนด้วยน้ำเสียงกริ่งเกรง

“แล้วถ้าสงสัยมาก ๆ อยากถามล่ะ”

“ก็ต้องขอร้องก่อนเจ้าคะ... จึงรอให้ผู้ใหญ่ท่านอนุญาตแล้วจักถามได้”

“โห...น่าอึดอัดนะเนี่ย เอาเป็นว่าถ้าไม่จำเป็นจะไม่พูดเลยดีกว่าไหม

มีอะไรสงสัยก็ค่อยมาถามพี่ผินกับพี่แยมก็แล้วกันนะ”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

การเลือกที่จะ “ไม่พูดเลยดีกว่า” ในที่นี้ ไม่ใช่การจำนนต่ออำนาจจนสูญเสียตัวตน แต่เป็นการ “ต่อรองเชิงกลยุทธ์” เพื่อความอยู่รอด เธอรักษาตัวตนข้างในที่เป็นคนช่างสงสัยเอาไว้ได้ด้วยการเปลี่ยนกลุ่มเป้าหมายในการสื่อสารจากผู้มีอำนาจ (ผู้ใหญ่) มาเป็นผู้ใต้บังคับบัญชา (บ่าว) วิธีนี้ช่วยให้เธอสามารถดำรงอยู่ในโครงสร้างสังคมปิตาธิปไตยได้อย่างปลอดภัย โดยไม่ถูกมองว่าก้าวร้าวหรือละเมิดขนบธรรมเนียมที่เคร่งครัด

2. เพศภาวะในชนชั้นไพร่ทาส

2.1 เพศภาวะความเป็นชายในชนชั้นไพร่ทาส

ภายใต้โครงสร้างสังคมอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งมีการรวมศูนย์อำนาจผ่านระบบศักดินาอย่างเข้มข้น ความเป็นชายของสามัญชนถูกกำหนดโดยสถานะทางกฎหมายที่เป็นเพียงทรัพยากรและกำลังพลของรัฐ ส่งผลให้เพศภาวะของชายชนชั้นไพร่และทาสถูกประกอบสร้างเป็น ความเป็นชายแบบรองที่ถูกกลดทอนอำนาจและความเป็นมนุษย์ลง โดยแสดงออกผ่านบทบาทหน้าที่ ๔ ประการ ดังนี้

2.1.1 ในฐานะผู้รับใช้และยอมจำนน ชายในชนชั้นนี้จำต้องสยบยอมต่ออำนาจของมูลนายอย่างสิ้นเชิงเพื่อความอยู่รอด โดยแสดงออกผ่านความเจียมเนื้อเจียมตัวและภาษากายที่สะท้อนความต่ำต้อย ดังปรากฏภาพการคลานเข้า หรือการยอตัว ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ของพวกเขาคือการจำนน ไม่ใช่การโต้แย้ง ดังตัวบทที่ว่า

“นายเจิมคลานเข้ามากราบแทบเท้าคุณหญิงจำปา”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

2.1.2 ในฐานะแรงงานและผู้ใต้บังคับบัญชา ร่างกายของชายไพร่ทาสถูกตีค่าเป็นเพียงเครื่องมือการผลิตและสมบัติของรัฐ ที่ต้องใช้แรงงานหนักเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจและกิจการบ้านเมือง ไร้อำนาจในการกำหนดวิถีชีวิตหรือครอบครองเวลาของตนเอง แต่ต้องดำเนินชีวิตภายใต้การจัดสรรกำลังคน และคำสั่งของผู้บังคับบัญชาตามระบบมูลนาย ดังเช่นตอนที่หมื่นสุนทรเทวา ออกคำสั่งให้บ่าวชายทั้งสี่คน (เจิม, ยอด, แหวน, ม่วง) ทำหน้าที่เฉพาะเจาะจง ดังบทที่ว่า

“อ้ายเจิม ไปเรียกอ้ายยอด อ้ายแหวน อ้ายม่วงมาซิ แล้วจัดเรือสักสามลำ อ้ามเจิมเอ็งพายเรือให้เข้ากับแม่หญิง อ้ายแหวนอ้ายม่วงไปเรือลำเดียวกันคอยแลแม่หญิง อ้ายยอดเอ็งพายเรือให้นางบ่าวสองคนนั้น”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

2.1.3 ในฐานะผู้พิทักษ์ภายใต้คำสั่ง แม้จะมีพลกำลังหรือทักษะการต่อสู้ แต่บทบาทการเป็นผู้ปกป้องถูกจำกัดกรอบให้ทำหน้าที่เพียงเพื่อรักษาความปลอดภัยและผลประโยชน์ของเจ้านายเท่านั้น เช่นการคุ้มกันนายหญิง มิใช่การใช้อำนาจเพื่อปกป้องครอบครัวหรือตนเองด้วยเจตจำนงอิสระ ดังบทที่ว่า

นายเจิม นายยอด นายแหวน นายม่วงเดินล้อมเกศสุรางค์และนางบ่าวทั้งสองไว้ด้วยท่าที่แข็งขัน ทุกคนล้วนมีมติเห็นพ้องกันว่าใครคนละเล่มเพื่อป้องกันเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้นกับนายพร้อมระแวงระวังมิให้ผู้ใดมาเกาะเกาะหลานสาวออกญาโหราธิบดีได้

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

2.1.4 ในฐานะผู้จงรักภักดีและพร้อมเสียสละ ในเมื่อไม่สามารถสร้างเกียรติยศด้วยอำนาจหรือทรัพย์สิน คุณค่าสูงสุดของความเป็นชายกลุ่มนี้จึงถูกผูกติดกับความจงรักภักดี การยอมรับโทษทัณฑ์แทนเจ้านายกลายเป็นวิถีทางเดียวในการยืนยันศักดิ์ศรี ดังกรณีของ นายเจิม ที่ยอมรับหยาจแทนเกศสุรางค์เพื่อแสดงความซื่อสัตย์ในฐานะบ่าวที่ดีที่สุด ดังปรากฏในบท

“โบายบ่าวเถิดขอรับแม่นายจำปา บ่าวเป็นคนพายเรือไปที่ทำนองเอง แลบ่าวไม่ได้เอ่ยปากทัดทานกระไร แม่นายการะเกดเลยสักน้อยนิด”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

2.2 เพศภาวะความเป็นหญิงในชนชั้นไพร่ทาส

ในบริบทสังคมอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โครงสร้างสังคมศักดินาและระบบควบคุมกำลังคนได้กำหนดนิยามความเป็นหญิงของชนชั้นไพร่และทาส ให้แตกต่างจากสตรีสูงศักดิ์อย่างสิ้นเชิง เพศภาวะของพวกเธอถูกประกอบสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการใช้อำนาจของรัฐ โดยร่างกายนับเป็นทรัพยากรที่ถูกตีค่าในมิติของแรงงาน และการรับใช้ มากกว่าความงามทางจารีต ดังนี้

2.2.1 ความเป็นหญิงของไพร่: แรงงานและความอยู่รอด ความเป็นหญิงของสตรีไพร่ถูกกำหนดโดยสถานะความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่บีบคั้น อันเนื่องมาจากการที่ชายฉกรรจ์ถูกเกณฑ์แรงงานไปรับใช้รัฐ ได้แก่

1) **ในฐานะถูกจำกัดภายใต้กรอบชนชั้น** ความแข็งแกร่งของผู้แบกรับภาระ ภายใต้โครงสร้างสังคมที่ชายฉกรรจ์ถูกดึงเข้าสู่ระบบเกณฑ์แรงงาน ความเป็นหญิงของไพร่จึงถูกสร้างใหม่ให้ก้าวข้ามกรอบความงามแบบจารีตมาสู่ “สุนทรียะแห่งความอยู่รอด” ร่างกายของสตรีไพร่ในสายตาของสังคมมิใช่เรือนร่างที่ต้องทะนุถนอม แต่เป็น “เครื่องมือการผลิต” ที่ต้องแข็งแกร่งเพื่อทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวทดแทนสามี

ตัวบทที่พรรณนาถึงการแต่งกายที่ “พาดสไบปิดปทุมกันไม่มีดมมองเห็นไพล่ลับ ๆ แวม ๆ” ในบริบทนี้ ไม่ได้สื่อถึงความยั่วยวนหรือความไริ่งอาย แต่เป็นสัญญาณที่สะท้อนถึง “ความเข้มข้นของการใช้แรงงาน” สตรีเหล่านี้จัดจ้อยู่กับภาระหน้าที่ตรงหน้าจนละเลยการจัดระเบียบร่างกายตามกรอบกุลสตรี ความหลุดลุ่ยของเครื่องแต่งกายจึงเป็นร่องรอยของการต่อสู้ดิ้นรนและการอุทิศร่างกายเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว ซึ่งเป็นการนิยามคุณค่าความเป็นหญิงใหม่ที่วัดกันด้วยความสามารถในการสู้งานหนัก มากกว่าความงามที่จับต้องไม่ได้ ดังปรากฏในตัวบท

“ริมนี้ผู้คนทำงานทำการกันขวกไขว่ไม่ว่างมือเลยสักคนเดียว... บางคนพาดสไบปิดปทุมกันไม่มีดมมองเห็นไพล่ลับ ๆ แวม ๆ ให้คนยุคใหม่ตาเบิกโพลงเป็นระยะ ๆ ด้วยความตื่นตาตื่นใจ”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

2) **ในฐานะแรงงานสาธารณะและเสรีภาพอันเจ็บปวด** ร่างกายภายใต้สายตาจับจ้อง ในขณะที่สตรีชนชั้นสูงถูกจำกัดให้อยู่ใน “พื้นที่ส่วนตัว” ที่ปลอดภัยและมิดชิด สตรีไพร่กลับต้องเผชิญกับ “เสรีภาพอันเจ็บปวด” ที่ผลักดันให้พวกเธอต้องออกมาเร่ขายแรงงานและสินค้าใน “พื้นที่สาธารณะ” เพื่อแลกกับปัจจัยยังชีพ ซึ่งทำให้ร่างกายของพวกเธอสูญเสียความเป็นส่วนตัวและกลายเป็น “วัตถุสาธารณะ” ที่ง่ายต่อการถูกล่วงละเมิดทางสายตา

จากตัวบทเดียวกัน ภาพของสตรีที่ “พาดสไบปิดปทุมกันไม่มีดม” เมื่อมองผ่านมิตินี้ สะท้อนให้เห็นถึง “ความเหลื่อมล้ำในการคุ้มครองเรือนร่าง” ร่างกายของสตรีไพร่ไม่มีกำแพงวังหรือบ่าวไพร่คอยปกป้องสายตาจากคนภายนอก พวกเธอต้องแลกศักดิ์ศรีของความสงวนตัวกับปากท้อง การที่ร่างกายต้องเปิดเผยต่อสายตาของผู้คน ตอกย้ำสถานะทางสังคมที่ด้อยกว่า ซึ่งความจำเป็นทางเศรษฐกิจบีบบังคับให้พวกเธอต้องละทิ้งสิทธิในการปกปิดร่างกายและยอมจำนนต่อการถูกจ้องมองในพื้นที่สาธารณะ

“ผู้คนทำงานทำการกันขวกไขว่ไม่ว่างมือ... บางคนพาดสไบปิดปทุมกันไม่มีดมมองเห็นไพล่ลับ ๆ แวม ๆ”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

2.2.2 ความเป็นหญิงของทาส: ร่างกายแห่งการรับใช้และตราประทับทางชนชั้น สำหรับทาสหญิง เพศภาวะถูกลดทอนความเป็นมนุษย์ลงจนเหลือเพียงสถานะทรัพย์สิน และวัตถุรองรับอารมณ์มูลนาย ได้แก่

1) **ในฐานะของผู้รับใช้** ร่างกายของทาสหญิงถูกกำหนดให้เป็นเครื่องมือ สำหรับตอบสนองความสะกดสบายของเจ้านายตลอดเวลา หน้าที่หลักคือการปรนนิบัติรับใช้อย่างใกล้ชิดในกิจวัตร

ประจำวัน ซึ่งสะท้อนความเหลื่อมล้ำอย่างชัดเจนผ่าน “พื้นที่การหลับนอน” ที่ไร้ซึ่งความเป็นส่วนตัวและสุขอนามัย ทาสหญิงต้องนอนเฝ้าหน้าห้องหรือนอนกับพื้นเพื่อเตรียมพร้อมรับคำสั่งได้ทันที ความสบายส่วนตัวเป็นเรื่องต้องห้ามเพราะอาจจะกระทบต่อหน้าที่ ดังบทสนทนาที่สะท้อนความตระหนักในสถานะอันต่ำต้อยของตนว่า

“แล้วพวกพี่น้องกันที่ไหนล่ะ”

“นอนหน้าเตียงนี่ละเจ้าคะ น้อย่างไรเจ้าคะ เสื่อกับหมอน”

“อ้าว แล้วไม่กางมุ้งกันหรือ ยุงมากนะพี่”

“ไม่ต้องดอกเจ้าคะ ยุงกัดก็ตบมันเท่านั้นเอง”

“สายนักจกมีตีนกเจ้าคะ หากหลับเพลินจักถูกตำหนิได้”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

นอกจากนี้ บทบาทการเป็นผู้รับใช้ยังสะท้อนผ่านการใช้ร่างกายเพื่อสร้างความผ่อนคลายให้แก่เจ้านาย ภาพของทาสหญิงที่ต้องคอยบิบนวดและพัตวี เป็นการตอกย้ำว่าร่างกายของพวกเธอมีหน้าที่เป็นเพียงกลไกทางกายภาพ ที่ช่วยเสริมสร้างบารมีและความสุขสำราญให้กับชนชั้นมูลนาย ดังภาพที่ปรากฏในตัวบทว่า

ออกญาโหราธิบดีนั่งอิงพิงหมอนเคียงข้างคุณหญิงจำปาที่จัดวางผลไม้และขนมกวนไว้เอาไว้ มีเมียทาสนั่งบิบนวดแลพัตวีให้อย่างน่าสบาย

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

จากตัวบทข้างต้น แสดงให้เห็นโครงสร้างอำนาจที่ซ้อนทับกันอย่างชัดเจน ในขณะที่ฝ่ายชาย (ออกญาโหราธิบดี) เป็นผู้เสพสุขสูงสุด และฝ่ายหญิงชนชั้นสูง (คุณหญิงจำปา) ทำหน้าที่ดูแลเคียงคู่ ความเป็นหญิงของทาสกลับถูกจัดวางให้อยู่ในระดับล่างสุด คือการเป็นแรงงานที่ต้องใช้สัมผัสทางกาย เช่น การนวดหรือการพัตวี เพื่อรองรับความสบายของทั้งเจ้านายชายและนายหญิง ร่างกายของทาสจึงไม่ได้เป็นของตนเอง แต่เป็นวัตถุมีชีวิตที่ดำรงอยู่เพื่อรับใช้และเติมเต็มความสมบูรณ์แบบให้กับวิถีชีวิตของชนชั้นปกครองเท่านั้น

2) ในฐานะของผู้กักตุน ทาสหญิงแสดงออกถึงความจงรักภักดีผ่านการยอมจำนนต่ออำนาจและการปกป้องนายด้วยชีวิต ร่างกายของพวกเธอพร้อมที่จะเจ็บปวดแทนเจ้านายเพื่อยืนยันคุณค่าของตนในระบบอุปถัมภ์ ดังสะท้อนในตัวบท

“เหตุใดมิเป็นบ่าว บ่าวสงสารแม่นายท่านเหลือเกิน แม่นายเจ้าข้า บ่าวเป็นคนทำเองกับมือ เหตุใดมิเป็นบ่าว” นางผินรำไห้จนน้ำตาแทบเป็นสายเลือดเมื่อเห็นความทุกข์ทรมานของผู้เป็นนาย

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

3) ในฐานะของผู้แสดงออกทางอารมณ์ ทาสหญิงได้รับอนุญาตให้แสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างสุดโต่ง เช่น การร้องไห้ฟูมฟาย การนินทา ซึ่งเป็นสิ่งที่กุลสตรีไม่ควรทำ การแสดงออกนี้ถูกใช้เป็นภาพตัดกันเพื่อเน้นย้ำความสูงส่งของนายที่แตกต่างกับชนชั้นทาสอย่างชัดเจน ดังตัวบทที่หมื่นสุนทรเทวาตำหนิบ่าว ที่ทำกิริยาเสียงดังโวยวาย ปรากฏในบทที่ว่า

“อึผินกับอึแย้มก็เยี่ยงกันอะอะดังกลองเพล... มันน่าลงหวายให้หนัก”

(บุพเพสันนิวาส, 2562)

4) ร่างกายในฐานะสัญลักษณ์ทางชนชั้น รูปลักษณ์ภายนอกของทาสถูกกำหนดให้แตกต่างจากนายเพื่อแบ่งแยกสถานะอย่างชัดเจน ผ่านทรงผม สีฟัน และเครื่องแต่งกาย ร่างกายจึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์เคลื่อนที่ที่บ่งบอกถึงความต่ำต้อยและการถูกควบคุมโดยสมบูรณ์ ดังตัวบทที่บรรยายลักษณะของทาสว่า

กลุ่มผู้หญิงที่เฝ้ามองเห็นนั้น บ้างก็ตัดผมเกรียนไว้ปึกกันรอบลงน้ำมันจนเห็นขอบตาดั้งขึ้นเด่นชัดสองข้าง หูมีจอนผมยาวเคลือบเงา บ้างก็ผมสั้นเพียงต้นคอ บ้างก็ตัดเป็นทรงดอกกระพุ่ม บางคนก็อ้าปากก็มองเห็นฟันสีดำ เป็นมันอยู่ข้างใน ทุกคนนั่งโง่งมกระเบนสีกรักหรือน้ำตาลเข้มท่มผ้าสีนวลแบบคาดอกและตะแบงมานผสมกันไป (บุพเพสันนิวาส, 2562)

อภิปรายผล

จากการศึกษาการสร้างเพศภาวะในนวนิยาย บุพเพสันนิวาส ของรอมแพง สามารถอภิปรายผลโดยเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อขยายความเข้าใจเกี่ยวกับพลวัตของอำนาจและการต่อรองในบริบทสังคมอยุธยา ดังนี้

เพศภาวะที่ปรากฏในตัวบทไม่ได้เป็นเพียงบทบาทตามธรรมชาติทางชีววิทยา แต่เป็นสิ่งที่สังคมประกอบสร้างขึ้น ภายใต้เงื่อนไขของระบบศักดินาและโครงสร้างสังคมเมืองในสมัยอยุธยา ซึ่งผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดของ Scott (1998) อ้างถึงใน ดิษยพรรณ ศรีบุญเรือง (2563) และธัญญา สังขพันธานนท์ (2560) ที่อธิบายว่าเพศภาวะเกิดจากระบบการเรียนรู้และวาทกรรมทางสังคม อีกทั้งยังสอดคล้องกับข้อเสนอของสุชาดา ทวีสิทธิ์ (2547) ที่อธิบายว่าเพศภาวะคือการท้าทายและการกำหนดนิยามตัวตนภายใต้กรอบของสังคม อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบในงานวิจัยนี้ได้ช่วยขยายขอบเขตของเพศภาวะให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ชนชั้นคือตัวแปรสำคัญที่ทำให้ปฏิบัติการทางเพศภาวะต่อร่างกายของผู้หญิงไม่มีความเป็นเอกภาพ โดยเฉพาะในบริบทของอยุธยา กล่าวคือ ในขณะที่สตรีชนชั้นมูลนายถูกกำกับผ่านวาทกรรมกุลสตรีเพื่อรักษาเกียรติยศและบารมีของตระกูลตามบรรทัดฐานของชนชั้นปกครอง แต่สตรีชนชั้นไพร่กลับถูกประกอบสร้างให้เป็นแรงงานสาธารณะที่เรือนร่างถูกเปิดเผยได้เพื่อการอยู่รอด ภายใต้สภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของคนในสังคม ภาวะที่แตกต่างกันนี้สะท้อนว่าโครงสร้างสังคมอยุธยาเลือกปฏิบัติการทางเพศภาวะต่อผู้หญิงแต่ละกลุ่มด้วยมาตรฐานที่ต่างกันเพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจและบารมีของเพศชายเป็นสำคัญ ซึ่งนับเป็นการชี้ให้เห็นความเหลื่อมล้ำทับซ้อนที่ทฤษฎีสตรีนิยมสายกระแสหลักในอดีตมักมองข้าม

ในมิติของการเปรียบเทียบกับภาพตัวแทนในวรรณคดีไทย ผลการศึกษานี้มีความสอดคล้องอย่างยิ่งกับงานวิจัยของ ดิษยพรรณ ศรีบุญเรือง (2563) ที่ศึกษาเพศภาวะในวรรณคดีชนบทย่างไรอย่างเสรี เรื่อง ขุนช้างขุนแผน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความเป็นชายในบริบทสังคมจารีตถูกประกอบสร้างขึ้นผ่านอุดมการณ์ปิตาธิปไตยที่เน้นความก้าวร้าวความมั่นใจ และการมุ่งสู่ความสำเร็จเพื่อครอบครองอำนาจและสตรี เช่นเดียวกับตัวละครบุรุษชนชั้นมูลนาย ในนวนิยายเรื่อง บุพเพสันนิวาส ที่ต้องสถาปนาตนเองในฐานะเสาหลักแห่งแผ่นดิน และเจ้าแห่งเรือน ผู้กุมสิทธิ์ขาดในการปกครอง การแสดงออกถึงด้านมืดแห่งอำนาจ และความรุนแรงเพื่อรักษาเกียรติยศและสถานะเหนือผู้อื่น จึงไม่ใช่เพียงบุคลิกส่วนตัว แต่เป็นกลไกที่ถูกหล่อหลอมขึ้นเพื่อความอยู่รอดภายใต้โครงสร้างสังคมศักดินา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดปิตาธิปไตยตามทัศนะของ เมฆชัย ใจสำราญ (2559) ที่อธิบายถึงโครงสร้างทางสังคมที่เอื้ออำนาจให้เพศชายกุมอำนาจในการตัดสินใจและกำหนดบทบาทของสตรีอย่างเป็นระบบ

อย่างไรก็ตาม จากผลการวิจัยถือเป็นการสร้างบทสนทนาใหม่ให้แก่ทฤษฎีสตรีนิยม คือกระบวนการต่อรองของตัวละครเกศสุรางค์ที่มีความซับซ้อนและมีพลวัตสูงกว่าตัวละครหญิงในวรรณคดีชนบเดิม ซึ่งโดยทั่วไปมักถูกนำเสนอภายใต้กรอบจารีตและอำนาจชายเป็นใหญ่ที่ถูกรับรองโดยกฎหมาย ดังเช่นที่ ธวัชชัย ภูหลวง (2560) ได้ศึกษากฎหมายตราสามดวงในพระไอยการลักษณะผ้าเมี่ยง ซึ่งสะท้อนการจำกัดบทบาทสตรีให้เป็นเพียงทรัพย์สินหรือส่วนขยายอำนาจของเพศชาย ในขณะที่เกศสุรางค์สวมบทบาทเป็นตัวแทนของแนวคิดสตรีนิยมเสรีนิยม ตามแนวทางของ วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (2545) และวันทนี วาสีกะสิน (2543) โดยการใช้เหตุผลและการตระหนักในสิทธิส่วนบุคคลเข้ามาตั้งคำถามและรื้อสร้างความชอบธรรมของระบอบปิตาธิปไตยจารีต

การมีชีวิตอยู่ในร่างของการเกิดจึงไม่ใช่การจำนนต่อโชคชะตา แต่เป็นการนำฐานคิดจากโลกสมัยใหม่มาปะทะสังสรรค์เพื่อรื้อสร้างนิยามความเป็นหญิงแบบเดิม ส่งผลให้นวนิยายเรื่องนี้ไม่ได้เป็นเพียงการผลิตซ้ำภาพตัวแทนกุลสตรีที่นิ่งเงียบ แต่กลายเป็นเวทีแห่งวิวาทะระหว่างค่านิยมจารีตกับแนวคิดสมัยใหม่ที่ทรงพลัง

เมื่อวิเคราะห์ผ่านกลไกการต่อรอง พบว่าพฤติกรรมของเกศสุรางค์ไม่ได้เป็นการท้าทายโครงสร้างอำนาจแบบถอนรากถอนโคน แต่กลับเป็นการใช้การประนีประนอมเชิงกลยุทธ์ ภายใต้กรอบสตรีนิยมวัฒนธรรม สอดคล้องกับแนวคิดของ กาญจนา แก้วเทพ (2535) ที่ให้คุณค่ากับลักษณะเฉพาะของผู้หญิง เช่น ความเมตตาและการดูแลรักษา การที่เกศสุรางค์เลือกใช้ทักษะแม่บ้านการเรือนเพื่อสร้างอำนาจใหม่และซื้อใจผู้ใหญ่สะท้อนว่า ภายใต้โครงสร้างปิตาธิปไตยที่เข้มแข็งที่มีการควบคุมทั้งด้านแรงงานและสถานภาพสังคมตามนิยามของ Walby (1990) อ้างถึงใน เมษชัย ใจสำราญ (2559) ผู้หญิงยังสามารถมีสถานะเป็นผู้กระทำการ (Agency) ที่มีความชาญฉลาดได้ผ่านการยอมรับกติกาสังคมบางส่วนเพื่อแลกกับพื้นที่อิสระ ซึ่งสอดคล้องกับภาพสะท้อนของสตรีที่ปรากฏในเอกสารสมัยอยุธยาจากงานศึกษาของอาษา ภาคอารีย์ (2561) ที่ชี้ให้เห็นว่า สตรีไม่ได้เป็นเพียงผู้ตาม แต่มีบทบาทในการต่อรองเชิงอำนาจและพื้นที่ทางสังคม การต่อรองเช่นนี้ถือเป็นกลวิธีในการสร้างเกราะคุ้มกันตนเองเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในสังคมจารีตได้อย่างปลอดภัย และมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาวรรณกรรมไทยในปัจจุบัน โดยเป็นการเปลี่ยนทัศนะต่อวรรณกรรมย้อนยุคจากการเป็นเพียงเรื่องเล่าเพื่อความบันเทิง ไปสู่การมองว่าวรรณกรรมคือพื้นที่ทางปัญญาที่เปิดโอกาสให้มีการรื้อสร้าง และสำรวจความสั่นไหวของเพศสภาพในบริบทที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์สังคม การศึกษานี้จึงชวนให้วงวิชาการตั้งคำถามว่า ค่านิยมทางเพศที่เรายึดถือในปัจจุบันอาจเป็นอีกหนึ่งการประกอบสร้างทางสังคมที่อาจถูกท้าทายและเปลี่ยนแปลงความหมายใหม่ได้เช่นกันในอนาคต สอดคล้องกับแนวคิดของอรรถ เพ็ญยุระ (2561) ที่มองว่าวรรณกรรมคือพื้นที่สำคัญในการทำความเข้าใจพลวัตของเพศภาวะ

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การสร้างเพศสภาวะในนวนิยาย บุพเพสันนิวาส ของรอมแพง ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่และนัยยะทางวิชาการที่สำคัญ ดังนี้

๑. จุดตัดทางชนชั้นกับเพศสภาวะ งานวิจัยชี้ให้เห็นว่าอำนาจปิตาธิปไตยทำงานสัมพันธ์กับระบบชนชั้นอย่างแยกขาดไม่ได้ ร่างกายสตรีมุลนายถูกประกอบสร้างเป็นสมบัติทางเกียรตินิยมที่ต้องสงวนตัว ขณะที่สตรีไพร่ทาสถูกประกอบสร้างเป็นแรงงานสาธารณะที่ร่างกายถูกเปิดเผยได้ ข้อค้นพบนี้ท้าทายการมองบทบาทหญิงไทยแบบเหมารวม และชี้ให้เห็นความเหลื่อมล้ำของอำนาจทางเพศที่ผันแปรตามสถานะสังคม

๒. กลยุทธ์การต่อรองของผู้กระทำการ งานวิจัยเสนอรูปแบบการขัดขืนของผู้หญิงในระบอบปิตาธิปไตยจารีตผ่านการต่อรองเชิงกลยุทธ์ (เช่น ตัวละครเกศสุรางค์) ซึ่งใช้การประนีประนอมและพื้นที่ในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างอำนาจใหม่ องค์ความรู้นี้ชี้ให้เห็นว่าเพศสภาวะมีความสั่นไหวและสามารถรื้อสร้างความหมายใหม่ได้เสมอ แม้ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่เข้มงวด

สรุปและข้อเสนอแนะ

เพศสภาวะ (Gender) ในนวนิยายไม่ได้เป็นเพียงคุณลักษณะตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่สังคมประกอบสร้างขึ้นโดยมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับระบบชนชั้น และโครงสร้างปิตาธิปไตย เพื่อทำหน้าที่จัดระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมอยุธยา โดยจำแนกประเด็นสำคัญ ดังนี้

เพศสภาวะในชนชั้นมุลนาย ได้แก่ ๑) ความเป็นชายในชนชั้นมุลนาย ถูกประกอบสร้างในฐานะเสาหลักแห่งแผ่นดินและเจ้าแห่งเรือน ผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาด นอกจากนี้ยังต้องดำรงบทบาทผู้เอาตัวรอดในสังคมศักดินา

เพื่อรักษาเกียรติยศ อย่างไรก็ตาม ยังพบด้านมืดแห่งอำนาจ ที่ใช้อำนาจและความรุนแรงในการธำรงรักษาสถานะเหนือเพศหญิงและปาวไพร และ ๒) ความเป็นหญิงในชนชั้นมูลนาย ถูกกำหนดกรอบในฐานะภาพพิมพ์แห่งกุลสตรี ที่ต้องเพียบพร้อมด้วยจารีตและความงดงามเพื่อเชิดหน้าชูตาตระกูล แต่ในขณะเดียวกันก็พบการต่อรองเชิงเพศสภาวะของตัวละครหญิงที่พยายามสร้างพื้นที่และอำนาจของตนเองภายใต้โครงสร้างที่ชายเป็นใหญ่

เพศสภาวะในชนชั้นไพร่และทาส ได้แก่ ๑) ความเป็นชายในชนชั้นไพร่และทาส ถูกนิยามในฐานะผู้รับใช้และยอมจำนน โดยมีบทบาทหลักเป็นแรงงานและผู้ได้บังคับบัญชา ที่ไร้อำนาจต่อรอง นอกจากนี้ยังทำหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์ภายใต้คำสั่ง และมีคุณค่าสูงสุดในฐานะผู้จงรักภักดีและพร้อมเสียสละเพื่อเจ้านาย และ ๒) ความเป็นหญิงในชนชั้นไพร่และทาส แบ่งออกเป็น หญิงไพร่ ซึ่งถูกจำกัดภายใต้กรอบชนชั้นและต้องแบกรับภาระในฐานะแรงงานสาธารณะ ภายใต้สภาวะเสรีภาพอันเจ็บปวด ส่วนทาสหญิง ถูกลดทอนสถานะเหลือเพียงผู้รับใช้ และผู้ภักดี โดยร่างกายของพวกเธอถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ทางชนชั้น และได้รับอนุญาตให้เป็นผู้แสดงออกทางอารมณ์ได้มากกว่าชนชั้นสูง

กล่าวโดยสรุป นวนิยายเรื่องนี้ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงผลิตซ้ำมายาคติทางเพศเพื่อธำรงรักษาระเบียบสังคมเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางวาทกรรม ที่เปิดโอกาสให้ตัวละครได้เจรจาต่อรองและตั้งคำถามระหว่างแนวคิดสตรีนิยมสมัยใหม่กับจารีตดั้งเดิม สะท้อนให้เห็นว่าเพศสภาวะเป็นสิ่งที่ลื่นไหลและสามารถก่อสร้างความหมายใหม่ได้ผ่านวรรณกรรมข้ามภพ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

สามารถใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์วรรณกรรมย้อนยุคเรื่องอื่น ๆ เพื่อทำความเข้าใจบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการกำหนดบทบาททางเพศของตัวละคร

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรขยายขอบเขตการศึกษาไปยังประเด็นเพศวิถี (Sexuality) อย่างเจาะจง เพื่อวิเคราะห์ทัศนคติทางเพศและความสัมพันธ์ทางเพศที่ปรากฏในวรรณกรรม ซึ่งอาจทับซ้อนกับประเด็นเรื่องอำนาจและชนชั้น
2. อาจศึกษาเปรียบเทียบระหว่างตัวบทนวนิยายกับบทละครโทรทัศน์ เพื่อดูการตีความและการนำเสนอภาพแทนเพศสภาวะผ่านสื่อที่แตกต่างกัน

เอกสารอ้างอิง

- กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2567). ผ่าระบบทาสกรุงศรีอยุธยา คนยุคนั้นมีเสรีแค่ไหน? ทำไมปรากฏวลี เสรีภาพ อย่างเจ็บปวด”. สืบค้น 10 พฤศจิกายน 2568, จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_46652
- กาญจนา แก้วเทพ. (2535). อิตถีศาสตร์. กรุงเทพฯ: เจนเดอร์เพรส.
- ดิษยพรรณ ศรีบุญเรือง. (2563). เพศสภาวะและเพศวิถีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ตรีศิลป์ บุญจรงค์. (2547). นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธวัชชัย ภูหลวง และพันธรัตน์ ศรีสุวรรณ. (2560). ความสัมพันธ์ระหว่างผิวเมีย: กรณีศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง ในพระไอยการลักษณะผิวเมีย. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 5(2), 1-17.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2560). แนวนวนิพนธ์คดี ทฤษฎีร่วมสมัย. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ปทุมธานี: นาค.
- เมษชัย ใจสำราญ. (2559). แนวคิดปิตาธิปไตยในพระวินัยปิฎก (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง). อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

- รอมแพง. (2562). บุพเพสันนิวาส. (พิมพ์ครั้งที่ 95). กรุงเทพฯ: แฮปปี้ บ้านานา.
- วันทนี วาสีกะสิน. (2543). สังคมสงเคราะห์แนวสตรีนิยม: ทฤษฎีและการปฏิบัติงาน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์. (2545). สตรีนิยม: ขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- สุชาดา ทวีสิทธิ์. (2547). เพศภาวะ: การท้าทายร่าง การค้นหาตัวตน. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรัญญ์ เพี้ยยุระ. (2561). วรรณกรรมกับเพศภาวะ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.
- อาษา ภาคอารีย์. (2561). ภาพสะท้อนของสตรีที่ปรากฏในเอกสารสมัยอยุธยา (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- Scott, J. W. (1999). Gender and the Politics of History. New York: Columbia University Press.
- Walby, S. (1990). Theorizing Patriarchy. Oxford: Basil Blackwell.